

QORTI TA' L-APPELL

**S.T.O. PRIM IMHALLEF
VINCENT DE GAETANO**

**ONOR. IMHALLEF
JOSEPH A. FILLETTI**

**ONOR. IMHALLEF
GEOFFREY VALENZIA**

Seduta tat-2 ta' Marzu, 2010

Appell Civili Numru. 42/2002/1

Victoria Xuereb.

v.

**Joseph Refalo, Cikka Refalo
u b'digriet tal-21 ta' Jannar 2004, il-ġudizzju ġie
trasfuż**

**f'isem Joseph, Evelyn mart Ronnie Spiteri,
Miriam, Sharon, u Roanna aħwa Refalo
minflok Frances sive Ċikka Refalo**

**li mietet fil-mori tal-kawża;
Evelyn mart Ronnie Spiteri, Miriam Refalo,
Sharon Refalo, Roanna Refalo.**

Il-Qorti:

Preliminari

Dan huwa appell ad istanza tal-attrici li permezz tiegħu qegħda titlob lil din il-Qorti sabiex tirrevoka s-sentenza tal-Qorti tal-Maġistrati (Għawdex) Ġurisdizzjoni Superjuri deciza fit-23 ta' Ottubru 2007 billi prevja illi tichad l-eccezzjonijiet tal-konvenuti appellati, tilqa' t-talbiet tagħha bl-ispejjeż taż-żewġ istanzi kontra l-konvenuti appellati.

Għal intendiment aħjar ta' dan l-appell is-sentenza mogħtija mill-ewwel Qorti qegħda tiġi hawnhekk riprodotta fl-intier tagħha:

“Il-Qorti,

“Rat iċ-ċitazzjoni li permezz tagħha l-attrici, wara li ppremettiet:

“Illi fit-tmintax (18) ta' Ottubru tas-sena elfejn u wieħed (2001) mietet f'Victoria, Għawdex, Pawla Refalo, xebba, bin il-mejtin Fortun Refalo u Rosa nee` Farrugia;

“Illi l-istess Pawla Refalo kienet għamlet testment fl-atti tan-Nutar Victor Bisazza fit-tlieta (3) ta' Novembru tas-sena elf disa' mija u tmienja u disgħin (1998) li permezz tiegħu fost l-oħrajn kienet innominat bħala eredi universali tagħha lill-esponenti oħtha Victoria armla ta' Emanuel Xuereb;

“Illi fl-istess testment d-decujus Pawla Refalo ddikjarat li kienet qed tħalli lil oħtha Victoria Xuereb bħala eredi tagħha u dan bħala kumpens għas-serviġi rezi minnha lill-istess Pawla Refalo;

“Illi sussegwentement il-konvenut Joseph Refalo u martu Cikka Refalo ġiegħlu lill-mejta Pawla Refalo sabiex tibdel it-testment tagħha u fil-fatt din kienet imgeghla tagħmel testment ieħor, liema testment sar fl-atti tan-Nutar Michael Refalo fil-ħdax (11) ta' Mejju tas-sena elf disa' mija disgħa u disgħin (1999);

“Illi permezz ta' dan it-testment ġie revokat it-testment li sar fl-atti tan-Nutar Victor Bisazza fit-tlieta (3) ta' Novembru, tas-sena elf disa' mija u tmienja u disgħin (1998) li permezz tiegħu l-esponenti kienet imħollija bħala eredi universali tagħha;

“Illi l-aħħar testment ta' Pawla Refalo sar għaliex hija kienet imġegħla minn ħuha Joseph Refalo u kontra l-volonta' tagħha;

“Illi l-istess testment sar meta Pawla Refalo ma kenitx għadha mentalment stabbli u fil-fatt mal-istess testment lanqas biss hemm ċertifikat tat-tabib;

“Illi minkejja li l-konvenuti ġew interpellati sabiex jersqu biex it-testment li sar minn Pawla Refalo fl-atti tan-Nutar Michael Refalo fil-ħdax (11) ta' Mejju tas-sena elf disa' mija disgħa u disgħin (1999) jiġi dikjarat null u bla effett, dawn dejjem baqgħu inadempjenti.

“Talbet lill-konvenuti jgħidu għaliex:

“1. Tiddikjara illi t-testment li sar minn Pawla Refalo fil-ħdax (11) ta' Mejju tas-sena elf disa' mija disgħa u disgħin (1999) fl-atti tan-Nutar Michael Refalo huwa null u bla effett u dan stante illi ma sarx skond il-volonta' tat-testatrici iżda sar peress li kienet imġegħla mill-konvenuti jew uħud minnhom kif ukoll meta hija ma kenitx mentalment stabbli biex tagħmel testment;

“2. Konsegwentement tiddikjara illi s-suċċessjoni tal-istess Pawla Refalo għandha tiġi regolata mit-testment li sar minn Pawla Refalo fit-tlieta (3) ta' Novembru tas-sena elf disa' mija tmienja u disgħin (1998) fl-atti tan-Nutar Victor Bisazza.

“Bl-ispejjeż kontra l-konvenuti nkluż tal-ittra ufficċjali mingħuta lill-konvenuti fl-4 ta' April tas-sena elfejn u tnejn (2002) u bl-ingunzjoni minn issa għas-subizzjoni.

“Rat id-dikjarazzjoni tal-fatti tal-attriċi minnha kkonfermata bil-ġurament.

“Rat in-nota tal-eċċezzjonijiet tal-konvenuti li eċċepew illi:

“1. Illi in linea preliminarri, ċ-ċitazzjoni odjerna hija rrita u nulla għaliex mhijiex munita bid-dokumenti neċessarji sabiex isostnuha, u b'mod speċjali ma ġewx esebiti kopja tat-testmenti tad-deċujus, ċertifikat tal-mewt tagħha, u riċerki tat-testmenti tagħha; u ammenokke' ma jiġux ippreżentati dawn id-dokumenti, l-esponenti għandhom jiġu liberati mill-osservanza tal-ġudizzju.

“2. Illi, mingħajr preġudizzju għall-premess, it-talbiet attriċi huma totalment infondati fid-dritt u fil-fatt. Pawla Refalo addivjeniet għat-testment fl-atti tan-Nutar Michael Refalo tal-ħdax (11) ta' Mejju elf disa' mija u disgħa u disgħin (1999), minn jeddha, sua sponte, u mingħajr ebda element ta' pressjoni jew 'ġegħil' mill-esponenti jew xi ħadd minnhom. Assolutament mhuwiex minnu illi dan it-testment sar kontra l-volonta' tagħha.

“3. Hekk ukoll Pawla Refalo kienet qabel it-testment, fl-epoka meta sar it-testment u anke wara li sar it-testment kompletament fil-pussess tal-poteri mentali tagħha, u hija ħrafa u malafama ili l-attriċi tiġi tgħid mingħajr ebda bażi fattwali illi meta sar it-testment Pawla Refalo ma kienetx għadha mentalement stabbli.

“4. Id-dikjarazzjoni illi 'ma' l-istess testment lanqas biss hemm ċertifikat tat-tabib', imbagħad, hija waħda fatwa għall-ahhar. Imkien fil-liġi ma jeżisti xi rekwiżit illi sabiex bniedem jagħmel testment tiegħu jrid ikun hemm anness ċertifikat tat-tabib. Dan huwa element imħolli interament fid-diskrezzjoni tat-testatur innifsu u tan-Nutar illi jirċevi t-testment, u l-fatt illi n-Nutar Michael Refalo ma ħassx il-ħtieġa illi jinsisti għall-produzzjoni ta' ċertifikat mediku jkomp0li jkkonferma kemm Pawla Refalo kienet f'sensiha u taf x'kienet qed tagħmel meta għamlet it-testment.

“5. Salvi eċċezzjonijiet ulterjuri fid-dritt u fil-fatt.

Kopja Informali ta' Sentenza

“Rat id-dikjarazzjoni tal-fatti tal-istess konvenuti maħlufa minn Joseph Refalo

“Rat il-verbali tax-xhieda prodotti u d-dokumenti esebiti.

“Rat in-noti tal-osservazzjonijiet rispettivi tal-kontendenti.

“Rat l-atti l-oħra kollha tal-kawża.

“Ikkunsidrat:

“Illi permezz ta' din il-kawża l-attriċi qegħda tipprova takkwista deċiżjoni ta' nullita` tal-añhar testment magħmul minn oñtha Paola xebba Refalo, in atti Nutar Dottor Michael Refalo tal-11 ta' Mejju 1999,<sup>1</sup> u dan minħabba allegata infermita` mentali tat-testatriċi, u vjolenza morali eżerċitata fuqha mill-konvenuti, l-benefiċjarji ta' dan it-testment. Naturalment il-vjolenza morali u l-inkapaċita` mentali bñala żewġ raġunijiet għall-invalidita` ta' testment ma jistgħux jissussistu flimkien, għax jew it-testatriċi kienet kapaċi tagħmel testment, imma giet mñhedda jew imbeżża' biex tiffavorixxi lil xi ñadd a skapitu ta' ñadd ieñor, inkella ma kienitx kapaċi xejn għax milquta minn infermita` mentali.

“Qabel xejn pero` irid jingñad illi l-eċċezzjoni preliminari tal-konvenuti dwar in-nullita` taċ-ċitazzjoni, għaliex mhix munita bid-dokumenti neċessarji sabiex isostnuha, giet irtirata wara li l-attriċi pprezentat it-testmenti in kwistjoni u r-riċerki relattivi².

“Niġu issa għalhekk għall-mertu. Irriżulta illi d-*decujus* Paola Refalo, kienet tiġi oñt xebba tal-attriċi u tal-konvenut Joseph Refalo. ñadmet bñala *nurse* fl-isptar ta' Lazzaret, Malta, fejn gñexet għal gñoxrin sena sñañ. Hija kienet toqgħod il-Gzira u l-attriċi tas-Sliema. L-attriċi tgñid illi kellha relazzjoni tajba ñafna ma' oñtha, u ta' spiss kienu jinwistaw lil xulxin. Kellha żewġ ñutha bniet oñra jirrisjedu Malta wkoll, imma lil dawn ma tantx kienet tfittixhom. Fl-

---

¹ Dok. E a fol. 27 - 28 tal-process.

² ara verbal tal-konvenuti fl-udjenza tal-25 ta' Marzu 2003..

1980 id-decujus irritornat Għawdex. Għamlet xi żmien tirisjedi Marsalforn sakemm tlestiet id-dar il-ġdida tagħha fir-Rabat, fejn imbagħad baqgħet tgħix sa l-aħħar. L-attriċi tinsisti illi, minkejja li oñtha ttrasferiet ruħha għal Għawdex, ir-relazzjonijiet ta' bejniethom baqgħu *close* ħafna, u kull meta kellha bżonn xi ħaġa, Paola dejjem fittxet lilha. Tant hu hekk illi kienet tirrangalha għall-visiti Malta għand it-tobba jew l-isptar, u kienet anke takkumpanjaha l-Qorti ta' Għawdex meta kien imissha tattendi għall-kawża li kienet fetħet kontra l-inkwilin tas-*supermarket* li kien hemm taħt ir-residenza tagħha. Fit-3 ta' Novembru 1998 kienet wasslitha għand in-Nutar Victor Bisazza il-Belt, Valletta, fejn ġie redatt testment li in forza tiegħu id-*decujus* innominat lill-attriċi bħala eredi universali tagħha, "*billi din għamlet ħafna magħha u anke ipprestatilha servigi fil-bżonnijiet tagħha.*"³

“Ġara pero` illi għall-ħabta tal-Milied ta' dik l-istess sena, Paola spiċċat mingħajr *helper* minn dawk li kien jipprovdi l-Gvern lill-anzjani (skond il-konvenuti, dan ġara għax tant kienet fitta fil-faċendi, li ħadd ma ried ikompli magħha), u allura offrew li jmorru jaqduha l-konvenuti, u d-*decujus* aċċettat. Imbagħad fil-11 ta' Mejju 1999, il-konvenuti Joseph u Frances konjuġi Refalo akkumpanjaw lil Paola Refalo għand in-Nutar Michael Refalo, li rrediġa testment ieħor, fejn id-*decujus*, wara li rrevokat kull testment preċedenti li segħtet għamlet, ħalliet id-dar tagħha u s-*supermarket* sottostanti b'titolu ta' legat lill-konvenuta Roanna Refalo, il-bint iż-żgħira tal-konjuġi Refalo, u nnominat bħala eredi tagħha lill-konvenuti kollha⁴. Dan kien l-aħħar testment li d-*decujus* laħqet għamlet,⁵ u għalhekk jekk jintlaqgħu t-talbiet attriċi, jiġi li jkollu effett it-testment preċedenti ta' Paola Refalo, li bih kienet ġiet ibbenefikata unikament l-attriċi.

“L-attriċi qed tittenta twaqqa' l-aħħar testment tad-*decujus* għal żewġ raġunijiet: l-allegata inkapaċita` mentali tad-*decujus*, u l-vjolenza morali allegatament adoperata mill-

³ Ara kopja tat-testment relattiv, Dok. D a fol. 25 - 26 .

⁴ ara kopja ta' dan it-testment esebit bħala Dok. E a fol. 27 - 28.

⁵ ara riċerki testamentarji tad-*decujus* esebiti bħala Dokti. B u C a fol.

konvenuti biex jikkonvinċuha tbiddel ir-rieda tagħha u tħalli kollox lilhom. Kif ġia ntqal, dawn ir-raġunijiet għaliex testment jista' jiġi annullat, ma jistgħux jissussistu flimkien, imma kwalunkwe waħda minnhom, jekk tiġi ppruvata, twassal biex jintlaqgħu t-talbiet attriċi.

"1. L-inkapaċita` mentali.

"L-artiklu 597 tal-Kodiċi Ċivili tagħna jelenka l-persuni li huma inkapaċi li jiddisponu b'testment, u l-artikolu 599 jagħmilha ċara illi ***"testmenti magħmulin minn persuni inkapaċi huma nulli, ukoll jekk l-inkapaċita` tat-testatur tispicċa qabel il-mewt tiegħu."***

"Dwar iż-żmien rilevanti għall-prova ta' din l-inkapaċita` d-dottrina tgħallem illi:

*"Se senz'essere alienato, il testatore si trovava nell'impossibilita` di manifestare il proprio volere, bisogna naturalmente che l'attore provi che la causa che gl'impediva di manifestare la sua volonta' esisteva nel momento dell'atto."*⁶

"F'Appell minn sentenza mogħtija minn din il-Qorti, fejn il-validita` ta' testment kienet qed tiġi kontestata *inter alia* fuq din ir-raġuni wkoll, kienu ġew elenkati l-prinċipji legali stabiliti mill-ġurisprudenza f'dan ir-rigward:

"(i) Il-kapaċita` li persuna tiddisponi minn ħwejjigħa permezz ta' testment hija preżunta;

*"(ii) Biex wieħed jiddisponi minn ħwejjġu mhijiex meħtieġa **"una mente perfettamente e rigorosamente sana, ma basta quel limitato uso della ragione che permette la coscienza di cio' che si fa ... basta che chi dispone per testamento sia fornito di sufficiente percezione, raziocinio o memoria ondesia capace di determinazione e di volonta' ragionata, e sappia che cosa voglia eleggere ed operare circa le persone e le cose..."**;*

---

⁶ Laurant: Princìpii di Diritto Civile; vol. XI. para 139 pag. 144.

*“(iii) Il-prova tal-inkapaċita` tispetta lil min jallegaha. Tali prova trid tkun **"piena e rigorosa talmente da accertare che il disponente quando testava non aveva coscienza dell'atto che compiva, ne' volonta' propria"**;*

“(iv) Fattur determinanti sabiex tiġi stabilita s-sanita` mentali hija r-ragjonevolezza tad-dispożizzjonijiet kontenuti fit-testment. Għandhom ukoll rilevanza qawwija d-depożizzjonijiet ta' nies professjonali bħal tabib kuranti tat-testatriċi u n-nutar li jikkonfezzjona t-testment dwar l-istat u l-komportament tat-testatriċi fiż-żmien rilevanti.”⁷

“Fil-każ in eżami l-provi li ttentat tressaq l-attriċi f'dan ir-rigward kienu pjuttost dgħajfa. Hija tallega illi d-*decujus* kienet bdiet tħawwad, billi per eżempju kienet insiet li l-attriċi kienet qaltilha illi sejra ssiefer l-Awstralja biex tara lil binha. Kienet insiet ukoll kemm kienet għamlet magħha qabel ma bdew iduru biha l-konvenuti. Fiżikament it-testatriċi kienet saret debboli ħafna fl-añħar snin ta' ħajjitha, tant li ma setgħetx iżżomm sewwa fuq saqajha, u kemm-il darba waqgħet u ħabtet u wegġgħet rasha. L-attriċi għalhekk ippruvat ukoll tiġbed konklużjonijiet favur l-inkapaċita` mentali tad-*decujus* mill-fatt li mir-*records* mediċi tagħha rriżulta li din kienet iddañħlet l-isptar tbatu fost oñrajn minn uñiegh f'rasha, u li mis-CT *brain scan* li sarilha, rriżulta li kellha "*age related loss of brain substance*". Imma mistoqsija jekk dan jistax jaffettwa l-memorja, t-tabiba tal-isptar Generali ta' Għawdex, Dr. Josette Rapa wieġbet: "*Meta jkollok age related loss of brain substance jista' jibda jkun hemm xi impairment; jiġifieri possibbli*". B'daqshekk pero` ma jfissirx illi bilfors hekk ġara f'dan il-każ partikolari. Kif lanqas ma tista' tingibed ebda konklużjoni mill-fatt illi t-testment in kwistjoni tad-*decujus* ma kienx akkumpanjat minn ċertifikat mediku, bħal ma donnha qed tippretendi l-attriċi. Huwa minnu illi l-eżistenza ta' ċertifikat bħala dan jista' jsañħañ il-prova favur il-kapaċita` mentali tat-testatur, imma n-nuqqas tiegħu ma jfissirx illi ma kienx hemm dik il-kapaċita`.

---

⁷ Appell 1.7.2002: Joseph Galea pro et noe. vs Maria Camilleri:.

“Žgur għalhekk illi l-attriċi ma rnexxilhiex tipprova sodisfaċentement illi Paola Refalo kienet nieqsa mill-fakultajiet mentali tagħha fil-mument meta għamlet dan it-testament, u li f'temp ta' sitt xhur minn meta għamlet iż-żewġ testamenti in kwistjoni, l-fakultajiet mentali tagħha tant kienu ddeterjoraw illi ma kienitx għadha taf x'inhi tagħmel.

“Il-vjolenza morali.

“Il-vjolenza bħala att li jinfiċċja l-kunsens hi trattata fl-artikoli 974 et seq tal-Kodiċi Ċivili.

“Dwar il-vjolenza bħala vizzju tal-kunsens tat-testatur il-**Furgole** iċċitat fil-Laurant josserva illi: " ... *non si esige un timore capace di influire sopra un uomo vigoroso; basta che i fatti siano tali da poterne dedurre che il testatore non abbia disposto di sua piena volonta', o che la violenza produsse un costringimento capace di obbligare il testatore a fare quello che non avrebbe voluto.*" (cap. V, sez. IV, nn 4 e 2).⁸

“Ingħad fil-ġurisprudenza dwar il-vjolenza morali bħala vizzju tal-kunsens illi:

“*“Biex il-vjolenza morali tikkostitwixxi vizzju tal-kunsens li jwassal għan-nullita` tal-kuntratt, hemm bżonn li dik il-vjolenza tkun il-kawża determinanti tal-kuntratt li u li l-kunsens ikun il-frott tal-vjolenza eżerċitata biex jiġi ottenut il-kunsens, u mhux biex jiġi ottenut skop divers, u trid tkun ukoll l-opera tal-persuna li eżerċitata biex tottjeni dak il-kunsens.”*⁹

“Hekk ukoll: *“Biex il-vjolenza morali tammonta għall-vizzju tal-kunsens hemm bżonn li tkun determinanti, ingusta u gravi u tali li tagħmel impressjoni fuq persuna raġonevoli u li tiġġenera l-biża li tesponi ingustament lill-persuna tagħha jew il-ġid tagħha għal dannu gravi. Il-kwistjoni jekk*

---

⁸ op. cit. para. 129 pag. 132.

⁹ Edgar G. Soler noe. Vs H.H. Sir David Campbell noe. vol. XXXIII p. II. pp 431

hemmx vjolenza hija indaġini li hija mħollija interament fil-prudenza tal-ġudikant."¹⁰

“Fil-każ tagħna l-attriċi tallega illi malli fuha l-konvenut sar jaf li oħtu Paola kienet għamlet it-testment fejn hallitilha ġidha kollu, ried jagħmel minn kollox biex jikkonvinciha tbiddu u minflok tibbenefika lilu. Hija għalhekk tikkontendi illi fejn qabel ftit li xejn kien jagħti kasha, issa l-konvenut ra kif għamel biex beda jindieñes mad-*decujus*, u offrilha li jibda jdur biha, basta tħallilu kollox. Għal dan il-fini, tkompli tallega l-attriċi, tħadha għand in-nutar tiegħu, u fil-preżenza tiegħu u ta' martu, ġiegħla tirrevoka t-testment preċedenti tagħha u tagħmel ieħor. Tant kien kollox ipplanat, issostni l-attriċi, li anke t-tfal tal-konjuġi Refalo kienu jafu minn qabel li kienu ser jibbenefikaw mit-testment tad-*decujus*. Fid-depożizzjoni tagħha l-attriċi ssostni illi oħtha Paola kienet iktar minn darba stqarret magħha illi kienet ġiet imġegħelha tagħmel dan it-testment minn fuha l-konvenut, u li x-xewqa tagħha issa li kienet sabet lill-konvenuti biex iduru biha, kien illi taqsam ġidha bejn l-attriċi u l-konvenuti. Dan kollu ġie miċħud mill-konvenuti, li da parti tagħhom spjegaw kif kien ilhom iduru bid-*decujus* minn żmien qabel ma għamlet dan it-testment tagħha, u kif darba minnhom kienet sejhithom hi stess biex tffissrilhom kif kienet imħassba għaliex rrealizzat li għamlet żball meta halliet ġidha kollu lill-attriċi, meta issa kienet qed issib lilhom biex iduru biha. Għalhekk kienet talbithom biex isibulha nutar halli tbiddel it-testment tagħha biex minflok tañseb fihom.

“B'daqshekk pero` ma ġiet ippruvata l-ebda vjolenza morali da parti tal-konvenuti li biha wieħed jista' jgħid illi t-testatriċi tant tħassitha mħeddha illi beżgħet illi, jekk ma tagħmilx dak li kienu qed jgħidulha l-konvenuti, kien ser jiġrilha xi tħaġa gravi. In-Nutar Refalo spjega kif huwa ma ra xejn stramb fil-komportament tat-testatriċi, u li kieku kellu l-iċken suspett illi kien hemm xi tħaġa mhux sewwa ma kienx ser jiproċedi bil-pubblikazzjoni tat-testment. Is-segretarja tiegħu, li kienet waħda mix-xhieda, ukoll ikkonfemat li ma rat xejn stramb fl-imġieba tat-testatriċi.

---

¹⁰ Rosaria Bartolo vs Giovanni Bartolo -vol. XXIX, Pt. II pp. 749.

Jista' jkun minnu illi l-konvenuti, xi ffit jew wisq, użaw l-influenza tagħhom fuq id-*decujus* biex jikkonvinċuha tiffavorixxi lilhom minħabba s-servizzi li kienu qed jirrendulha, imma kif ikompli jispjega l-**Furgole**, iċċitat għal darb'oħra mil-Laurant:

“I libri dei romani, egli dice, sono ripieni di esempi che ci mostrano mezzi piu' o meno disonesti adoperati per carpire delle liberalita`, come affettazione di rendere dei servigi, i doni, le assiduita`, le compiacenze, le amicizie finte ed altre vie oblique disapprovate da quanti si vantavano onesti; le liberalita` cosi' ottenute non vennero mai annulate; al contrario essi si trovano confermate lodevoli perche' ispirati, ad una ragione di sordido interesse; tuttavia non son illeciti, perche' non hanno stretta relazione col dolo e colla frode; ora non bisogna perdere di vista che il dolo soltanto puo' fare della captazione una causa di nullita`. Lo stesso e' a dirsi della suggestione, essa non e' che una persuasione, un ispirazione, un consiglio. Fintanto che il sollecitare si limita a blandizie, a servigi, a preghiere, fossero anche importune, la volonta' del disponente resta cio' non pertanto libera; solo la menzogna e la frode corrompono l'animo e viziano la volonta' ” (cap. V. sez. III. nn. 15, 25, 26, 36).¹¹

“Għaldaqstant, u peress illi ma rriżultax sodisfaċentement, anke fid-dawl tad-dottrina u ġurisprudenza hawn ikkwotata, illi l-attriċi rnextielha tipprova fil-grad ta' ċertezza rikjesta mill-liġi, li t-testment kontestat ta' Paola Refalo kien effett bi vjolenza morali jew li d-*decujus* ma kienitx mentalment stabbli biex tagħmel dan it-testment, fil-mument li attwalment ġie redatt l-istess testment, it-talbiet attriċi ma jistgħux jintlaqgħu.

“Għal dawn il-motivi tiddeċidi l-kawża billi, filwaqt illi tilqa' l-eċċezzjonijiet tal-konvenuti fuq il-mertu, tiċhad it-talbiet attriċi, bl-ispejjeż kontra l-istess attriċi.”

Ir-rikors tal-appell tal-attriċi Victoria Xuereb

---

¹¹ Laurant: op. cit. para. 135.

L-attrici ħasset ruħha aggravata bis-sentenza tal-ewwel Qorti u interponiet appell minnha.

L-aggravju tagħha jikkonsisti in essenza fil-fatt li, tenut kont tac-cirkostanzi kollha tal-każ, l-ewwel Qorti kienet manifestament żbaljata fl-apprezzament tagħha tal-provi prodotti, tant illi ma setgħetx raġjonevolment tasal għall-konklużjoni li fil-fatt waslet għaliha. L-appellanti ssostni li t-testment magħmul minn Paola Refalo kien vizzjat billi d-*decuius* kienet qed taġixxi taħt vjolenza morali u konsegwentement it-testment mhux espressjoni tal-volonta` tagħha.

Fost il-punti li ssemmi fl-appell voluminuż tagħha biex tipprova li d-*decuius* kienet taħt pressjoni u vjolenza morali, l-attrici appellanti taccenna għall-fatt li r-redazzjoni tat-testment tal-11 ta' Mejju 1999 saret fil-preżenza tal-istess konvenut u ta' martu, fatt li fil-fehma tagħha juri l-*mala fede* da parti tagħhom u wkoll il-pressjoni li tefgħu fuq id-*decuius* sabiex tibdel it-testment b'mod li jkun favorevoli għalihom.

L-appellanti ssemmi wkoll li matul ħajjitha sa ffit qabel ma mietet id-*decuius* ma kellhiex xi relazzjoni stretta mal-konvenuti u saħansitra xi drabi wkoll kellha xi tgħid magħhom. Min-naħa l-oħra hija (l-attrici appellanti) issostni li minn dejjem kellha relazzjoni tajba mad-*decuius* u anke meta din marret tgħix Għawdex żammew kuntatt kostanti u kienet titla' Għawdex taqdiha f'dak kollu li kellha bżonn. Iżżid tgħid li meta wieħed jikkonsidra relazzjoni daqshekk stretta bejnha u bejn id-*decuius* wieħed ma jissorprendix ruħu li fit-testment li għamlet Paola Refalo fit-3 ta' Novembru 1998 hija kienet ħalliet ġidha kollu lilha.

Għalhekk l-appellanti tistaqsi: kif setgħet l-ewwel Qorti tispjega l-fatt li d-*decuius* fi żmien hekk qasir ta' sitt xhur biddlet is-sitwazzjoni daqshekk radikalment b'mod li eliminat lil oħtha tant għażiża għaliha mit-testment? Hija ssostni li l-intenzjoni tad-*decuius* ma kinitx li taqta` lill-appellanti barra għal kollox mit-testment iżda

sempliciment li tħalli xi ħaġa lill-appellati sabiex tirregalahom talli ħadu ħsiebha meta xjaħet.

Skond l-appellanti l-provi prodotti juru bic-car li kienu l-appellati li ppjanaw u ddetaw x' kien se jiġri mis-successjoni ta' Paola Refalo u mhux l-istess testatrici. Fil-fehma tal-appellanti l-provi juru li t-testment ma nbidilx b'għażla libera tal-istess Paola Refalo. Hija tilmenta li l-ewwel Qorti għamlet apprezzament ħażin tal-provi li ma jippuntawx mod ieħor ħlief li t-testatrici rrevokat it-testment ta' l-1998 peress li kienet imġiegħla mill-appellati u għal ebda raġuni immaġinabbli oħra. Tippipretendi wkoll li bħala konsegwenza tal-allegata vjolenza morali u pressjoni li l-konvenuti eżercitaw fuq Paola Refalo, mhux biss għandha tiġi ddikjarata n-nullita` tat-testment iżda għandu jsegwi wkoll li l-appellati mhux denji li jircievu taħt it-testment kif stipulat taħt l-Artikolu 605.

Fir-rigward tal-grad ta' prova rikjest mil-liġi, l-appellanti targumenta li dan mhux rigoruż daqs kemm iddikjarat l-ewwel Qorti. Tgħid li wieħed irid iżomm quddiem għajnejh li għalkemm ir-revoka ta' testment hija xi ħaġa serja, il-livell tal-prova mhux oneruż daqs dak rikjest fil-kamp kriminali.

L-appellanti tibqa' ssostni li t-testment ma kienx espressjoni tal-intenzjoni tad-*decuius*, iżda riżultat ta' pressjoni u influwenza da parti tal-appellati, u li kieku ma kienx għall-intervent tagħhom żgur li ma kinitx tagħmel testment b'dak il-mod. Għalhekk, tkompli tgħid, jirriżulta l-element ta' *dolo*.

Risposta tal-appell tal-konvenut Joseph Refalo (u fil-verbal tas-7 ta' Dicembru 2009, Dr Carmelo Galea għall-konvenuti appellati kollha iddikjara li l-konvenuti appellati kollha qed jassocjaw ruħhom mar-risposta ta' Joseph Refalo).

Il-konvenut Joseph Refalo wieġeb sabiex juri għaliex l-appell interpost mill-attrici għandu jiġi miċħud u s-sentenza tal-ewwel Qorti kkonfermata. Huwa fl-ewwel lok jirrileva illi l-element ġdid li daħħlet l-attrici fir-rikors tal-

appell tagħha, u cioe` li l-appellati mhux denji u bħala tali inkapaci li jircievu b'testment skond l-Artikolu 605 tal-Kodici Civili, huwa barra minn loku għaliex imur oltre l-premessi tac-citazzjoni.

Josserva wkoll illi filwaqt li l-appellanti nħliet ticcita brani twal mix-xhieda mogħtija minnha stess u mill-konvenuti, skartat u injorat kompletament ix-xhieda tan-nutar Michael Refalo u taż-żewġ xhieda li attendew għar-redazzjoni tat-testment in kwistjoni. Huwa jiccita brani mix-xhieda tan-Nutar u ta' Pat Curmi li jikkonfermaw illi Paola Refalo kienet taf eżattament x'qegħda tagħmel meta għamlet it-testment, u li dan għamlitu bil-volonta` tagħha, mingħajr ebda forma ta' pressjoni. Jgħid ukoll illi l-fatt li snin qabel ir-redazzjoni tat-testment Paola Refalo kienet "close" tal-attrici u l-familija tagħha xejn ma jbidel mill-fatt li meta sar it-testment, hija ddecidiet, *sua sponte*, li tinnomina bħala eredi universali lill-familja tiegħu u mhux tal-attrici.

Dwar il-kwistjoni tal-kapacita` mentali tat-testatrici, l-appellat jirreferi għas-CT scan li kien sar fuq moħħha minn fejn kien irriżulta li kien hemm "age related loss of brain substance" u li skond ix-xhud Dr. Josette Rapa din hija ħaġa normali fix-xjuħ u li ma hemm xejn fil-"file" relattiv li juri li fil-każ ta' Paola Refalo kien hemm xi ħaġa iktar serja min-normal. Jirreferi wkoll għax-xhieda ta' Fay Langley, xhud li kkonfermat kemm Paola Refalo kienet lucida u f'sensiha fis-sena 2000.

L-appellat jirreferi wkoll għan-nota ta' sottomissjonijiet tal-konvenuti quddiem l-ewwel Qorti.

Sfond tal-kawża

L-attrici appellanti Victoria Xuereb u l-konvenut appellat Joseph Refalo jiġu ħut il-mejta Paola Refalo. L-attrici toqgħod Malta u l-konvenut u l-familja tiegħu joqgħodu Għawdex. Paola Refalo għexet Malta għal għoxrin sena (mill-1960 sa l-1980) meta kienet taħdem bħala *nurse*, imbagħad fl-1980 hija rritornat Għawdex u baqgħet hemm sakemm mietet fl-2001. L-attrici tinsisti li hi u oħtha Paola kienu "close" ħafna u minkejja li fl-1980 marret toqgħod

Għawdex “*konna close xorta*”. Hija spjegat li kienet anke tmur għal oñtha Għawdex u takkompanjaha Malta meta kien ikollha l-viżiti għand it-tabib, u kienet ukoll takkompanjaha l-Qorti ta' Għawdex fir-rigward tal-kawża li kellha mas-“supermarket” ta' taħtha. Fit-3 ta' Novembru 1998, jgħifieri tmintax-il sena wara li kienet telqet minn Malta u marret toqgħod Għawdex, Paola Refalo għamlet testment u fih innominat lill-attrici bħala l-eredi universali tal-ġid tagħha.

Gara mbagħad li għall-ħabta tal-Milied tal-1998 l-istess Paola Refalo s'f'at mingħajr *helper* tal-Gvern, u għalhekk il-konvenuta Frances (Cikka) Refalo (mart Joseph, li mietet fil-mori tal-kawża) u l-konvenuta Roanna Refalo (bint Joseph) kienu offrew li jgħinuha huma u hi accettat. F'tit xhur wara, fil-11 ta' Mejju 1999, Paola Refalo għamlet testment ieħor li permezz tiegħu ħassret kull testment precedenti li setgħet għamlet, ħalliet b'titolu ta' legat lil Roanna Refalo d-dar tagħha tar-Rabat u l-ħanut sottostanti, u nnominat bħala eredi tagħha lill-konvenuti kollha (jgħifieri l-konjuġi Joseph u Frances Refalo kwinta parti bejniethom, u l-erbat ibniet tagħhom Evelyn, Miriam, Sharon u Roanna, kwint indiviż kull waħda.)

Kunsiderazzjonijiet ta' Din il-Qorti:

L-attrici intavolat din il-kawża sabiex twaqqa' dan l-añħar testment tal-11 ta' Mejju 1999 biex b'hekk ikollu effett it-testment precedenti tat-3 ta' Novembru 1998 li permezz tiegħu tibbenifika unikament l-istess attrici. Hija allegat (1) l-inkapacita` mentali ta' Paola Refalo kif ukoll (2) il-vjolenza morali allegatament adoperata mill-konvenuti sabiex hija tħalli kollox lilhom. L-ewwel Qorti rriteniet li l-inkapacita` mentali u l-vjolenza morali bħala raġunijiet għall-invalidita` ma jistgħux jissussistu flimkien għaliex jew l-attrici kienet kapaci tagħmel testment imma giet mhedda jew imbeżża' biex tiffavorixxi lil xi ħadd flok lil xi ħadd ieħor, jew inkella ma kienet kapaci xejn għax milquta minn infermita` mentali.

Dwar l-allegata inkapacita` mentali, l-ewwel Qorti kkonkludiet li l-attrici ma rnexxilha tipprova li Paola

Refalo kienet nieqsa mill-fakoltajiet mentali tagħha fil-mument meta għamlet it-testment tal-11 ta' Mejju 1999 u li f'temp ta' sitt xhur biss minn meta għamlet it-testment tat-3 ta' Novembru 1998 il-fakoltajiet tagħha kienu tant iddeterjoraw li ma kinitx għadha taf x'inhi tagħmel. Dwar l-allegata vjolenza morali l-ewwel Qorti, fid-dawl tad-dottrina u ġurisprudenza kkwotata minnha u wkoll il-provi prodotti, irriteriet li għalkemm jista' jkun minnu li l-konvenuti xi f'it jew wisq influwenzaw lil Paola Refalo biex tiffavorixxihom minħabba s-servizzi li kienu qed jirrendulha, l-attrici ma ppruvatx li t-testment tal-11 ta' Mejju 1999 kien effett bi vjolenza morali fil-grad ta' certezza rikjesta mil-liġi.

L-attrici ñassitha aggravata b'din id-deciżjoni u dehrilha li l-ewwel Qorti kienet żbaljata fl-apprezzament tagħha tal-provi tant li ma setgħetx raġjonevolment tikkonkludi li t-testment tal-11 ta' Mejju 1999 ma kienx vizzjat. Dwar l-inkapacità mentali allegata minnha fic-citazzjoni ma ssemmi xejn fir-rikors tal-appell tagħha, iżda tibqa' tinsisti li kuntrarjament għal dak li kkonkludiet l-ewwel Qorti, Paola Refalo għamlet it-testment waqt li kienet qed taġixxi taħt vjolenza morali u konsegwentement l-istess testment m'huwix espressjoni tal-volontà tagħha.

Din il-Qorti hija ggwidata bil-principju, ormai ben assodat, li b'ħala Qorti ta' reviżjoni, b'ħala regola m'għandhiex tiddisturba leggerment id-diskrezzjoni eżercitata mill-ewwel Qorti fl-apprezzament li hija tkun għamlet tal-provi miġbura minnha stess. Wara li fliet u eżaminat bir-reqqa kollha l-provi miġbura, din il-Qorti hija tal-fehma li għandha tikkondividi l-konklużjoni li waslet għaliha l-ewwel Qorti, u cioe` li t-testment ta' Paola Refalo huwa fil-fatt espressjoni tal-volontà tagħha. Din il-Qorti tagħmel is-segweni osservazzjonijiet f'dan ir-rigward:

(i) Jirriżulta li Paola Refalo, f'it xhur wara li għamlet it-testment ta' Novembru 1998 iddecidiet li tagħmel testment ieħor. L-attrici stess xehdet li darba minnhom Paola Refalo kienet qaltilha "*Isma', ġie Joseph Refalo u l-mara tiegħu u jridu jibgħatuli t-tifla biex tiegħu ñsiebi...Jiena rrid nibdel it-testment u nħallilha xi ñaġa*". Dan kien xi żmien

wara li l-familja ta' ħuha Joseph kienu bdew iduru biha wara li hija sfat mingħajr *helpers* mibgħuta mill-Gvern għall-ħabta ta' Dicembru 1998.

(ii) Il-konvenut Joseph Refalo jikkonferma dan. Huwa xehed li darba minnhom meta kien mar għandha bl-ikel Paola Refalo qaltli li riedet tkellem lilu u lil martu. Meta marru qaltlihom li ddispjaciha li ħalliet kollox lill-attrici u xtaqet li tħalli kollox lilhom minflok. *“Morna nkellmuha u hi bdiet tibki u qaltli ‘Jiena għamilt żball għax għamilt testment u ħallejt kollox lil Vitorina. Lil Vitorina m’inx insibha u mhix tgħinni u nixtieq li nħalli kollox lilkom.’ .....Hi qaltli biex insibilha nutar biex tbiddel it-testment. Pero` jien kont għidtilha biex tmur għand nutar illi tagħzel hi. Xi jumejn wara ħadniha, fuq struzzjonijiet tagħha stess, għand in-nutar Michael Refalo biex tagħmel testment ġdid. Fuq insistenza ta’ Pawla aħna dħalna magħha għand in-nutar.”* Ikompli jgħid li dak in-nhar stess meta binthom Roanna giet mix-xogħol Paola Refalo qaltliha li *“d-dar tiegħek, dik tiegħek biss u m’hu ħa jmisshielek ħadd, u l-flus qassamthomkom bejnietkom l-aħwa u l-ġenituri tagħkom għaliex jien lilkom qed insib.”*

(iii) Mart il-konvenut, Frances Refalo, tikkorrobora din ix-xhieda ta' żewġha: *“X’ ħin morna hi bdiet tgħid li kienet għamlet żball u bdiet tibki. Jiena kont għidtilha li ta’ din id-dinja kollox jitranga u tlabtha tgħidilna x’ ġara. Hi qalet li kienet għamlet testment u kienet kitbet kollox lil oħtha Vitorina (l-attrici) u issa riedet tibdlu fuqna għax lilna kienet qed issib għall-għajnuna u mhux lil Vitorina.”* Tispjega li fuq insistenza tagħha ħaduha għand in-nutar xi jumejn wara *“u għamlet it-testment kif riedet hi mingħajr ħadd ma indaħlilha”*. Hija xehdet ukoll li l-kliem li kienet qalet lil Roanna meta din waslet mix-xogħol, u cioe` li d-dar hija tagħha u tagħha biss, għadhom jidwu f’ widnejha.

(iv) Roanna Refalo, bint Joseph u Frances Refalo, ukoll tikkonferma dan id-diskors: *“...x’ ħin irritornajt mix-xogħol sibt liz-zija Paola d-dar tagħna. Kienet tistennieni. Bdiet tgħannaqni u tibki u filwaqt li qaltli ‘Roanna d-dar tiegħek u tiegħek biss’ jien emozzjonajt ruħi u bdjet nibki u nirringrazzjaha tal-ġest li għamlet miegħi. Qaltli li bħala*

filjozza tagħha tixraqli li jkolli l-ikbar tifkira tagħha. Il-flus qaltli li kellhom jinqasmu bejnietna l-erba aħwa u l-ġenituri tagħna”.

(v) Rita Refalo, li tigi oħt Paola Refalo, xehdet ukoll illi Paola Refalo kellha ħafna kliem ta' tiffhir għall-familja ta' ħuha Joseph. *“Kull meta konna nitkellmu dejjem kienet tfaħħarhom u qatt ma gergret miegħi dwarhom. Hi qaltli li hi kienet għamlet testment u qassmet il-proprjeta` tagħha lill-familja ta' Frances. Dan it-testment għamlitu qabel ma waqqgħet u ħabtet rasha. Jiena għidtilha li għamlet sewwa għaliex dejjem lilhom sabet min idur biha, kemm qabel ma kienet bedridden kif ukoll wara.”*

(vi) L-attrici xehdet li dak in-nhar li Paola Refalo qaltilha li riedet tibdel it-testment hija qaltilha *“Ara ma tmurx ma tħallili xejn ta! Ħallili mqar nofs.”* Xehdet li qaltilha *“Ħalli d-dar lilu u lili ħallili l-flus u s-supermarket”* u li Paola Refalo qablet magħha u rrispondietha: *“Mela hekk, iva”*. L-attrici mbagħad spjegat li wara li Paola Refalo għamlet it-testment tal-11 ta' Mejju 1999 cemplitilha u infurmatha li ma ħallitilha xejn. Xehdet li dak il-ħin qabdu jillettikaw u hija (l-attrici) qatgħetilha t-“telephone”. Dan kollu l-attrici ovvjament xehditu sabiex tipprowa turi li t-testment li għamlet Paola Refalo f'Mejju 1999 ma kienx jirrispekkja l-“volonta`” tagħha, iżda din il-Qorti hawnhekk ma tistax ma tirrimarkax li l-attrici stess, li qegħda tallega li l-konvenuti għamlu tant pressjoni fuq Paola Refalo sabiex tiffavorixxihom, ma tantx qagħdet lura milli tippressa u tiddetta lil oħtha x'għandha tagħmel b'għidha. Jirriżulta wkoll li saħansitra wara li saret taf bil-bdil tat-testment hija stess baqgħet lil certu William Cassar Torregiani (espert tekniku f'kawża li Paola Refalo kellha kontra terza persuna fil-Qorti t'Għawdex) *“biex imur ikellimha biex iġiegħelha tibdel il-fehma tagħha”*. Għalhekk huwa dibattibbli kemm dak li ppretendiet l-attrici u cioe` li Paola Refalo tħallilha l-flus u s-“supermarket” kien fil-fatt il-volonta` ta' Paola Refalo innifisha.

(vii) Di piu` jirriżulta li meta Paola Refalo kienet baqgħet iccempel lill-attrici wara li biddlet it-testment l-istess attrici xehdet li kienet qaltilha *“Kemm inti tosta, xorta għadek*

iccempilli, allavolja ma ħallejtuli xejn". Xehdet ukoll li wara li nbidel it-testment ratha darba biss: "*Jiena rajtha darba għax ridt ngħidilha xi ħaġa privata. Tlajt kwarta darba u ergajt ħriġt niġri 'l barra minn għandha. Mill-bqija jien imbagħad qatt ma rajtha.*" Jidher għalhekk li l-*"closeness"* u r-*"relazzjoni daqshekk stretta"* bejn l-attrici u Paola Refalo malajr spiccaw u, sfortunatament, inbiddu f'ostilita` da parti tal-attrici hekk kif l-istess attrici saret taf li ma kienet ser turet xejn. Ir-relazzjoni ta' bejniethom fil-fatt iddeterjorat konsiderevolment minn meta l-attrici saret taf bl-aħħar testment sakemm Paola Refalo mietet. Ovvjament dan huwa rrilevanti għall-mertu tal-kaz in kwistjoni peress li dak li għandu jiġi stabbilit għall-finijiet ta' din il-vertenza huwa jekk kienx hemm vjolenza morali da parti tal-konvenuti fir-rigward ta' Paola Refalo, iżda madanakollu din il-Qorti tħoss li dan il-fatt m'għandux jgħaddi inosservat.

(viii) L-attrici ssostni li kien minħabba pressjoni da parti tal-konvenut li Paola Refalo, kuntrarjament għal dak li ftehmiet mal-istess attrici fuq it-*"telephone"*, ma ħallitilha xejn fit-testment: "*Darba waħda cemplitli u qaltli, 'Isma', ħaduni biex nagħmel testment u Gużep ma ħallieni nħallilek xejn...issa qal li se jħallilek xi ħaġa hu'. Għidtilha 'X'jiġifieri?' Qaltli, 'Ma ħallieni nħallilek xejn, issa qal li sa jtik xi ħaġa hu'.*" Xehdet ukoll li meta kienet issaqsi lil Paola Refalo dwar kif għamlet it-testment hija kienet tgħidilha "*Ma nafx, ma nafx' kienet tgħidli, 'għax tkellem kollox hu, pero` se jagħtik xi ħaġa'. Dejjem hekk, jew inkella: 'Ma nafx għaliex ma ħallinix nitkellem, pero` se jagħtik xi ħaġa.*" Fil-fehma ta' din il-Qorti huwa inverosimili għall-aħħar dak li qed tgħid l-attrici, u cioe` li l-konvenut Joseph Refalo, li kien preżenti ma' Paola Refalo quddiem in-nutar ma ħalliex lill-istess testatrici tiftaħ ħalqha u anzi tkellem biss hu. Il-prezenza ta' Nutar bhala ufficjal pubbliku timmilita konta l-possibbilita` ta' agir simili min-naha ta' xi parti interessata. Issir fil-fatt referenza għax-xhieda tan-Nutar Refalo u senjatament għal dik il-parti fejn igħid: "*Il-kaz partikolari ma niftakrux, pero` neskludi bl-iżjed mod assolut illi kien hemm xi ħaġa illi kienet tidher illi kienet qed tagħmel testment taħt xi forma ta' "coersion", xi forma ta' pressjoni, għax kieku ma kontx*

nagħmel it-testment.” Is-segretarja wkoll ikkonfermat li ma rat xejn stramb fl-imġieba tat-testatrici. Din il-Qorti lanqas ma taqbel ma’ dak li tissottometti l-attrici fir-rikors tal-appell tagħha, u cioe` li l-fatt li l-konvenut u martu kienu preżenti ma’ Paola Refalo waqt li kien qed isir it-testment quddiem in-nutar huwa indikazzjoni ta’ *mala fede* da parti tagħhom. Il-konvenut fix-xhieda tiegħu spjega li kienet fuq insistenza tal-istess testatrici li huma daħlu magħha għand in-nutar. Inoltre, jidher li din mhix xi ħaġa straordinarja għaliex meta n-nutar ġie mistoqsi in-kontrolli jekk jistax ikun li l-konjuġi Refalo kienu preżenti waqt li kien qed isir it-testment, huwa rrisponda fl-affermattiv. Għalkemm wieħed jista’ jargumenta li dan il-fatt jista’ jistona xi ftit, ma jsegwix li fih innifsu ifisser li kien hemm *mala fede* da parti tal-konvenuti.

(ix) L-attrici fir-rikors tal-appell tagħha ssostni illi l-konvenuti ma baqgħux jiehdu ħsieb Paola Refalo wara li biddlet it-testment. Hija tirreferi għax-xhieda tagħha fejn kienet qalet li Paola Refalo kienet iccemplilha ħafna drabi bil-lejl u tibki li ħadd mill-konvenuti ma kien qed imur jorqod magħha. Xehdet li kienet tgħidilha “*M’hawn ħadd jorqod miegħi, m’hawn ħadd jorqod miegħi, x’bicca għamilt b’idejja! x’ bicca għamilt b’idejja!...*”

Għandu jingħad illi jekk it-testatur, wara li jkun għamel testment jiddispjaci, dan ma jfissirx bilfors li meta kien għamel it-testment huwa kien vjolentat, jew li l-volonta` tiegħu kienet b’xi mod alterata. Jekk testatur jiddispjaci, dan għandu r-rimedju li jagħmel testment ieħor u jekk testment ieħor jibqa’ ma jagħmilx, il-volonta` libera tiegħu fil-ħin li għamel it-testment ma setgħetx tiġi mħassra jew vizzjata b’resipixxenzi li setgħu graw wara.¹² Fi kwalunkwe każ pero`, il-verzjoni tal-konvenuti hija differenti għall-aħħar minn dak tal-attrici: Frances Refalo spjegat li meta Paola bdiet tmur lura minn saħħitha hija kienet taħsilha u anke taħsilha l-ħwejjeg u ġieli ħaduha l-knisja u anke ħarġuha xi dawra bil-karozza. Xehdet ukoll li qatt ma kienet tkun trid li jorqdu magħha. Kien imbagħad żmien wara, wara li waqgħet u ħaduha l-isptar,

¹² Vincent Cachia v. Carmelo Cachia et, Appell Civili, 15.02.1957

li hi u żewġha kienu joqgħodu magħha lejl u nhar meta hija reġgħet irritornat lejn darha. Spjegat li kienet torqod magħha: *“Konna norqdu ġo l-istess kamra u żewġi kien jorqod fuq. Hi kienet torqod biss sagħtejn fil-għodu mill-għaxra sa nofsinhar. Hi qatt ma riedet tiġi toqgħod id-dar magħna. Kienu jiġu jgħinuna t-tfal tagħna. Żewġi kien jgħini fil-għodu kmieni biex inqandilha u naħsilha u Roanna wara x-xogħol kienet tibqa' ġejja d-dar ta' Pawla biex tgħinni nqandilha għax waħdi ma kontx niflah nagħmilha. It-tfal l-oħra kienu jgħinuni x'ħin ma kinux ikunu xogħol. Id-dar tiegħi ma kontx għadni mmur u kollox kont nizzilt fid-dar ta' Pawla. Ma kienx fadlilha saħħa aktar f'ġisimha u platt ma kinitx iżżommu f'idejha u lanqas kienet għadha kapaci titma' lilha nnifisha.”* Din ix-xhieda hija kkorroborata minn dik ta' żewġha Joseph, u wliedha Roanna, Miriam, Evelyn, u Sharon.

Din il-Qorti in vista ta' dawn il-provi miġbura tinsab konvinta li l-konvenuti ma eżercitaw l-ebda vjolenza morali fuq Paola Refalo sabiex hija tibdel it-testment favur tagħhom. Jirriżulta sempliciment li Paola Refalo minkejja l-ħbiberija ta' ħafna snin li kellha ma' oħtha l-attrici rat li issa iktar kienet qed issib lill-familja ta' ħuha Joseph għall-bżonnijiet ta' kuljum tagħha peress li huma joqgħodu Għawdex bħalha, u għalhekk ħasset li kellha tikteb kollox lilhom u mhux lill-attrici. Jekk ir-raġuni għaliex il-konvenuti bdew iżieġħlu u jduru b'Paola Refalo kien propju sabiex hija tiktibhom fil-wirt xorta wahda ma jfissirx li kien hemm il-vjolenza morali li jivvizzja l-kunsens. Dak li jikkoncerna lil din il-Qorti għall-finijiet ta' dan l-appell hu jekk l-appellati ġieġħluhiex tagħmel it-testment tal-11 ta' Mejju 1999 kontra l-volonta` tagħha, u wara li fliet il-provi kollha miġbura din il-Qorti hi tal-fehma b'dan ma kienx il-kaz. Fi kliem iehor, l-attrici ma rnextlihiex tipprova li Paola Refalo soffriet xi pressjoni indebita mingħand il-konvenuti sabiex tagħmel it-testment impunjat.

Għal dawn ir-raġunijiet tiddeciedi billi tikkonferma *in toto* s-sentenza appellata u tiċħad l-appell interpost mill-attrici. Tikkundanna lill-istess attrici tħallas l-ispejjeż taż-żewġ istanzi.

Kopja Informali ta' Sentenza

< Sentenza Finali >

-----TMIEM-----